

Steven Sampson

»Kiss Me I'm Serbian!«: Etniske konflikter i Østeuropa

Denne artikel benytter sig af antropologiske teorier om etnicitet i et forsøg på at afmystificere de etniske konfliktforklaringer der bruges omkring Østeuropa. Eksisterende forklaringer på etniske konflikter er utilstrækkelige. Disse forklaringer bruger begreber som »manipulation«, »post-kommunistiske tomrum« eller »ældgammel historiske had«. Etnisk forskel kan i sig selv ikke være årsag til krig. Når had eller spænding er tilstede, skal der også organisatoriske midler til for, at denne spænding bliver til egentlig konflikt. Etnisk politik er bare en anden form for politik. Disse præmisser belyses på nogle case studier: statsnationalisme, etniske grupper i nabostater (for eksempel ungare) samt enklavegrupper som sigøjnere.

I USA har det i mange år været »in« at være etnisk. Man kunne høre smagløse jokes om de forskellige minoritetsgrupper, samtidig med at folk gik rundt med badges som »I'm Black and Proud« eller »Kiss Me I'm Polish«. At være stolt af at være polsk, sort eller jødisk var en vigtig del af det at være amerikaner. At slå et slag for »sine egne«, at foragte de andre, at frygte dem og alligevel forelske sig i en af dem, ja, det var hverdagsliv i USA. Det gav stof til bandekrige, optøjer, og musicals som *West Side Story*.

Men i det super-etniske USA er man ikke gået i krig for sin etniske gruppe. I USA er etnicitet ikke resulteret i, at hver polak skal have sit territorium, at de sorte eller italienerne skal have hver deres delstat. At oprette et sort, italiensk, jødisk, irsk eller polsk politisk parti er fjernt fra den amerikanske etniske tankegang. Amerikanerne har aldrig kæmpet af etniske grunde. Den amerikanske borgerkrig, i modsætning til den jugoslaviske for eksempel, var ikke en etnisk krig. Det var mellem nordstaternes og sydstaternes politiske *regimer*, ikke mellem de nordlige og sydlige *kulturer*. Og selv i dag, når amerikanerne slås i Vietnam, Panama eller Kuwait, er det ikke for amerikansk »blod«, territorium eller amerikanskhed, men for noget meget abstrakt: *The American Way of Life*, de demokratiske værdier.

Sådan er det også i Danmark, hvor det at være dansk heller ikke fører den etniske lidenskab med sig, som ses i Østeuropa. Vi har selvfølgelig Den Danske Forening, hvis blad *Danskeren* taler om »trussel mod danskheden«. Men danskhedens indhold bliver aldrig defineret. Det handler om en »way of life«, demokrati, folkelighed, beskedenhed, at være ikke-ekstremistisk i holdninger (at være imod fundamentalister) og at være rationel i sine handlinger (ingen vold!). Serbere vil være helte, men danskere er roligans. *Danskeren* kæmper ikke med våben, men med ord. Serberne dør, danskerne klarer sig. Og Moder Danmark udstilles i *Danskeren* med de to kvindelige hænder, der passer godt på Dannebrog. Det er svært at forestille sig en etniske guerillakrig i H.C. Andersens land.

Steven Sampson

»Kiss Me I'm Serbian!«: Etniske konflikter i Østeuropa

Denne artikel benytter sig af antropologiske teorier om etnicitet i et forsøg på at afmystificere de etniske konfliktforklaringer der bruges omkring Østeuropa. Eksisterende forklaringer på etniske konflikter er utilstrækkelige. Disse forklaringer bruger begreber som »manipulation«, »post-kommunistiske tomrum« eller »ældgammel historiske had«. Etnisk forskel kan i sig selv ikke være årsag til krig. Når had eller spænding er tilstede, skal der også organisatoriske midler til for, at denne spænding bliver til egentlig konflikt. Etnisk politik er bare en anden form for politik. Disse præmisser belyses på nogle case studier: statsnationalisme, etniske grupper i nabostater (for eksempel ungare) samt enklavegrupper som sigøjnere.

I USA har det i mange år været »in« at være etnisk. Man kunne høre smagløse jokes om de forskellige minoritetsgrupper, samtidig med at folk gik rundt med badges som »I'm Black and Proud« eller »Kiss Me I'm Polish«. At være stolt af at være polsk, sort eller jødisk var en vigtig del af det at være amerikaner. At slå et slag for »sine egne«, at foragte de andre, at frygte dem og alligevel forelske sig i en af dem, ja, det var hverdagsliv i USA. Det gav stof til bandekrige, optøjer, og musicals som *West Side Story*.

Men i det super-etniske USA er man ikke gået i krig for sin etniske gruppe. I USA er etnicitet ikke resulteret i, at hver polak skal have sit territorium, at de sorte eller italienerne skal have hver deres delstat. At oprette et sort, italiensk, jødisk, irsk eller polsk politisk parti er fjernt fra den amerikanske etniske tankegang. Amerikanerne har aldrig kæmpet af etniske grunde. Den amerikanske borgerkrig, i modsætning til den jugoslaviske for eksempel, var ikke en etnisk krig. Det var mellem nordstaternes og sydstaternes politiske *regimer*, ikke mellem de nordlige og sydlige *kulturer*. Og selv i dag, når amerikanerne slås i Vietnam, Panama eller Kuwait, er det ikke for amerikansk »blod«, territorium eller amerikanskhed, men for noget meget abstrakt: *The American Way of Life*, de demokratiske værdier.

Sådan er det også i Danmark, hvor det at være dansk heller ikke fører den etniske lidenskab med sig, som ses i Østeuropa. Vi har selvfølgelig Den Danske Forening, hvis blad *Danskeren* taler om »trussel mod danskheden«. Men danskhedens indhold bliver aldrig defineret. Det handler om en »way of life«, demokrati, folkelighed, beskedenhed, at være ikke-ekstremistisk i holdninger (at være imod fundamentalister) og at være rationel i sine handlinger (ingen vold!). Serbere vil være helte, men danskere er roligans. *Danskeren* kæmper ikke med våben, men med ord. Serberne dør, danskerne klarer sig. Og Moder Danmark udstilles i *Danskeren* med de to kvindelige hænder, der passer godt på Dannebrog. Det er svært at forestille sig en etniske guerillakrig i H.C. Andersens land.

I modsætning til den amerikanske og danske understregning af »way of life« er det østeuropæiske etniske billede langt mere lidenskabeligt.² I Østeuropa taler folk ikke bare om deres identitet. De dræber for den. I Østeuropa dør folk på grund af deres etniske tilhørsforhold. Europa har ikke set noget lignende siden anden verdenskrig. Formålet med denne artikel er at forklare hvorfor.

Det vil jeg gøre ved først at fremsætte nogle almene betragtninger om etniske konflikter, især om teorier, som *ikke* duer. Dernæst vil jeg præsentere nogle præmisser, der burde ligge til grund for enhver analyse af etniske konflikter. Endelig vil jeg give nogle eksempler på, hvordan disse præmisser kan anvendes i studiet af stats-nationalismen, regionale bevægelser og etnisk-baserede politiske partier.

Min hovedpointe i artiklen er enkel: *Ethnic politics is just a kind of politics*. Etniske konflikter er blot en slags politiske konflikter. Etniske bevægelser og konflikter egner sig dermed til samfundsvidenskabelig analyse. Etniske konflikter kan ikke reduceres til kun et politisk fænomen. Men man behøver heller ikke at forklare dem med klicheer om manipulation, deltagernes egne begrundelser eller politologernes mystificerende »kulturelle faktorer«.

Hvorfor er Østeuropa speciel?

Af to grunde er det vigtigt at være komparativ, når man beskæftiger sig med etniske konflikter i Østeuropa. For det første, på trods af den nuværende tilstand, har udviklingen været mere fredelig, end man kunne have frygtet. Det russiske blodbad mangler. Russerne har hverken angrebet eller er blevet nedslagtet uden for Rusland. Antallet af ofre i Moldavien, Georgien, Armenien og Azerbajdan er relativt beskedent sammenlignet med Jugoslavien. Set i lyset af den blodige jugoslaviske krig går tingene stille og fredelig i Rumænien, Bulgarien, Slovakiet, Centralasien, Polen, Baltikum, Vojvodina, Kosovo og Albanien. Tyskerne vender deres berygtede nationalisme indad mod asylsøgere og ikke østpå. Der har ikke været pogromer mod jøder eller sigøjnerne. Det kunne have været værre!

For det andet er den komparative synsvinkel vigtig, fordi vi må betragte etniske konflikter som meget mere end bare krig i Bosnien eller Kaukasus. Etniske konflikter skal ses som én slags etnisk adfærd, etnisk fred som en anden.

Etniske konflikter kan spores tilbage til ideer om etnisk identitet, om hvordan grupper identitet er truet, og hvordan deres identitet kan bevares. Men en forklaring af etniske konflikter i Østeuropa kan ikke udelukkende fokusere på trussel eller bevarelse af etnisk identitet. Det grundlæggende spørgsmål, ikke mindst for politologer, drejer sig om, hvordan politiske konflikter bliver »kulturaliseret« eller »ethnicized«. Altså ikke etnisk identitet, men *etnisk mobilisering*.

Manipulation som forklaring

Ved at se etniske konflikter som en politikform, dvs. en form for politisk mobilisering for at opnå målsætninger, bringer vi det ned på et jordnært plan. Mobilisering handler om, hvordan grupper gør deres interesser gældende, hvordan ledere skaber tilhængere, hvordan et »forestillet fælleskab« af folk, der aldrig har kendt hinanden (dvs. en etnisk gruppe), bliver til et »vi«. Hvordan et territorium bliver til »vort land«.

Når vi ikke forstår eller ikke er enige i den måde, man hverver tilhængere til en sådan bevægelse, prøver vi at forklare det med at sige, at tilhængerne er blevet manipulerede eller, at lederne har karisma. »Vi« er altid rationelle. »Vi« har historisk ret. De andre er »manipulerede« eller »agressive«, hvis ikke »barbarer«.

Man kan ikke benægte eksistensen af karismatiske ledere. Og manipulation finder sikkert sted. Men disse er snarere gåder end egentlige forklaringer på etniske bevægelers tiltrækningskraft. Kontrol over fjernsyn eller massemedier er heller ikke nok: De kommunistiske lande kontrollerede alle deres massemedier, men alligevel nød deres ledere ikke den store opbakning.

Manipulation forklares altid *ex post factum*. Vi er tilbøjelige til at tro, at masserne altid sluger det, de fodres med. Samtidig ved vi godt, at ikke alle manipulationsforsøg lykkes. For at ledere kan skabe tilhængere, skal der være noget, man kan manipulere med, altså noget, der gør gruppen modtagelig for ledernes appel. Manipulationen skal have den rette form, den rette målgruppe, det rette tidspunkt og dygtige manipulaterer. Når den har det, hedder det mobilisering. Når mobilisering baseres på fælles kulturel baggrund og målsætningen er en kombination af et kulturelt og et politisk projekt, er der tale om *etnisk mobilisering*.

Den type mobilisering, vi kalder etniske konflikter, er selvfølgelig kun en form for manipulation. For at forklare, hvorfor den nogen gange lykkes og andre gange mislykkes, må vi benytte os af politologisk, sociologisk, antropologisk og historisk analyse. Det er ikke nok at fremhæve en karismatisk leder, en »svag« befolkning, en gruppementalitet eller økonomisk krise. Det er heller ikke nok at sige, at »nu viser xx'erne deres sande ansigt« og kalde enhver bevægelse, som hviler på fælles kultur for racistisk, chauvinistisk eller patologisk.

Denne artikel tager et antropologisk udgangspunkt. Den antager, at etnisk mobilisering (ethnic politics) er en særlig form for politik, hvor netop kultur er det mobiliserende grundlag. Paradokset er, at ingen etniske bevægelser udelukkende baserer sig på kulturforskel. Vi antager her, at etniske bevægelser og konflikter har jordnære forklaringer forbundet med deres ikke-kulturelle aspekter.

Grundspørgsmålet med henblik på Østeuropa kan derfor udtrykkes i mere specifik form: Hvorfor er det politiske liv i Østeuropa udtrykt igennem *etnisk mobilisering* og ikke i interessegrupper baseret på et andet mobiliseringsgrundlag? Hvorfor kæmper konservative serbere og kroater ikke sammen imod socialistiske serbere og kroater? Hvorfor er konflikter i Østeuropa etniske konflikter? Og endelig, hvorfor udtrykkes etniske politiske interesser via krig i stedet for ad mere fredelig kanaler og institutioner som for eksempel partier? Hvis man kan besvare disse spørgsmål, kan man måske også løse en anden gåde: Hvorfor glimrer så mange andre etniske konflikter, især i det tidligere Sovjet, med deres fravær?

Altså, etnisk fred bør betragtes som en gåde i lige så høj grad som etniske konflikter.

De gængse forklaringer

For tiden er der to hovedopfattelse af, hvorfor de etniske konflikter er specielt ustyrlige i Østeuropa. Den ene kan vi kalde »vacuum-teorien«. Den anden opfattelse kan vi kalde »evig historisk had«, »kogende gryde« eller »køleskabsteorien.«

Vacuum-teorien

Ifølge vacuum-teorien har kommunismens sammenbrud efterladt befolkningen i et eksistentielt tomrum. Kommunismens institutioner, strukturer og identitets-skabende instanser er forsvundet. Arbejdspladserne, partiet, politiet og forudsigeligheden er brudt sammen. Identiteter som »statsborger«, »arbejder« eller »socialist« er ødelagt af revolution, kollaps og arbejdsløshed. Hvad der er tilbage, kan man dårligt nok tabe: Det etniske tilhørsforhold, den »etniske identitet«.

Vacuum-teorier søger at forklare, hvordan dette tomrum tvinger folk til selv at opfinde strategier til at overleve; strategier for at genoprette den tidligere tilværelse, både materielt og åndeligt. Folk finder ud af, at det etniske tilhørsforhold kan udfylde dette tomrum og give dem et nyt livsindhold. Etniske tilhørsforhold kan formidle adgang til materielle ressourcer, stillinger osv. Etniske tilhørsforhold giver også mening med livet: Man får forklaringer på, hvorfor tingene går dårligt (på grund af de fremmede), og løsninger på, hvordan tingene kan forbedres (smid dem ud, giv os vores egen stat, osv.).

Det kulturelle fælleskab skal realiseres i en national stat, der mobiliseres på grundlag af en gylden fortid eller historiske uretfærdigheder. Man renser forræderne ud, de der nasser eller stjæler, og ikke deler ens historiesyn eller fremtidsvisioner, altså de fremmede. Således begynder konflikterne, uddrivelsen og krigen. Man afklarer grænser; både de etniske og de territoriale. Et folk, en stat.

Lederne, som ofte viser sig at være tidligere trofaste regeringsmedlemmer, kommunister og lignende, erklærer landet for selvstændigt. De hjælpes af nationale romantiske forfattere, lærere, præster eller (som med Bosniens serbere) af psykiatere. De nye ledere opretter en ny regering, en hær, et flag, et flyselskab og et udenrigsministerium. Man søger diplomatisk anerkendelse. Endelig beder det nye land om hjælp i form af lån fra Verdensbanken og EF. Tingene går så stærkt, at denne lille parodi er uhyggelig tæt på virkeligheden.

Vacuum-teorien er baseret på kommunismens sammenbrud og den post-kommunistiske krise. Det er en »østeuropæisk« teori, i den forstand, at den tager udgangspunkt i Østeuropas post-1989 situation: økonomisk krise, mangel på andre artikulationskanaler, uerfarenhed med politiske spilleregler, osv. Forskellen mellem Østeuropas og Vesteuropas etniske konflikter er, at vestlige etniske konflikter eksisterer i relativt velstående lande, som har alternative kanaler for interesseartikulation – samerne i Norden, svenskerne i Finland, katalanerne i Spanien, bretonerne i Frankrig, flamlænderne i Belgien, skotterne i England og immigranter i Vesteuropa har ressourcer, partier, parlamentspladser, penge og andre fredelige midler til at gøre deres indflydelse gældende. Vold, som i Nordirland, Baskerlandet, Korsika, eller vold mod mindretal som i det østlige Tyskland, er undtagelser.

Konsekvensen af vacuum-teorien er, at opbygningen af en vestlig politisk model, hvor behov opfyldes igennem etablerede institutioner, bør gøre etnisk mobilisering overflødig. Med andre ord: Hvorfor gå i kamp, når man kan vælges ind i parlamentet? Jugoslaviens tragedie kan ikke forklares ud fra etniske forskelle eller had, men ud fra den kendsgerning, at Titos Jugoslavien opretholdt etniske forskelle samtidig med, at Jugoslavien var en etpartistat, at der altså ikke blev udviklet effektive, demokratiske artikulationskanaler.

Den kogende gryde, historiske had og køleskabsteorien

Disse teorier opfatter kommunismen som en parentes, som har afbrudt et længe-revarende historisk forløb. Ifølge denne opfattelse har kommunismen været det låg, som holdt det historiske had mellem etniske grupper i skak, eller som rørte i den »kogende gryde« for at holde magten. Køleskabsteorien (anvendt af for eksempel Peter Schneider (1991) på Østtyskland) hævder, at de tendenser som har været nedkølet i årtier, slår ud i fuld flor med kommunismens fald. De etniske konflikter forklares som noget naturligt, logisk afledt af kulturforskelle.

Teorierne om den »kogende gryde« eller »det evige historiske had« adskiller sig fra vacuum-teorien, fordi deltagerne i etniske konflikter selv tror på dem. Besøgende i et etnisk konfliktområde hører altid, hvordan fjendegruppen »er blevet manipuleret«, og at »vi har altid hadet hinanden«. Historiske argumenter giver næring til konflikter ved at henvise til to forhold: For det første tydelige etniske forskelle, som aldrig kan forenes: (»vi er civiliserede, de er barbarere«). For det andet historiske uretfærdigheder, som nu må hævnnes i den næste generation (»under krigen blev vore bedsteforældre nedslagtet«).

Spørgsmålet forbliver, hvorfor disse unge østeuropæere er så historisk bevidste? Hvorfor er de så ivrige efter at genopleve deres historiske traume. Danske unge, også de, der har besøgt Frihedsmuseet, har ingen særlig trang til at bekæmpe tyskerne på grund af Danmarks besættelse. Hvorfor føler så mange serbere, kroater og bosniske muslimer, at anden verdenskrig og partisankampene må fortsætte? Hvorfor prøver rumænerne at bevise, at Ungarn er ude efter at genereb Transsylvanien?

Etnisk fred som problem

Hverken vacuum-teorien eller historisk had/kogende gryde/køleskabsteorien kan forklare disse problemer. Vi har for mange eksempler på etniske grupper, som ikke er bevidste om deres rettigheder, for mange eksempler på forskelle, som ikke har resulteret i konflikter. Og for mange eksempler på politiske sammenbrud, som ikke har resulteret i borgerkrig. Det er for eksempel ganske let at forklare den jugoslaviske *krig* som resultat af gigantiske kulturforskelle mellem serbere og kroater/muslimer.

Problemet er, at serbere og kroater ikke er særligt forskellige (samme sprog, samme fysisk udseende, samme folkekultur og familieformer, begge kristne, samme erhvervsmæssige sammensætning, migration til Nordeuropa, foragt for tyrkere osv.). Og de katolske kroater og muslimerne har kæmpet sammen. På trods af kulturforskelle kunne disse grupper leve sammen i fire årtier under Tito og flere århundreder før dette. Hverken det post-kommunistiske vacuum, kogende gryder eller køleskabsteorier kan forklare dette.

Etnisk forskel skaber ikke automatisk etniske konflikter. Og etniske spændinger skaber ikke automatisk etniske krige. Disse konflikter er hverken naturlige eller indlysende. De må forklares, i lige så høj grad som *fraværet af konflikter* også må forklares. Det at aktørerne selv prøver at overbevise os om, at krig er naturlig eller nødvendig på grund af andres uretfærdigheder, må vi respektere som en begrundelse, men ikke som en forklaring.

En forklaring på etniske konflikter må også kunne forklare dels de omstændigheder, der får etniske forskelle til at udarte til *konflikter*, dels hvorfor politiske interessemodsatninger netop kommer til udtryk som *etniske* modsætninger. Ligeledes må etnisk *fred* kunne forklares, hvor fred ikke forstås som venskab eller næstekærlighed, men fred i sin minimale betydning, dvs. fraværet af krig.

Sagt på en anden måde: Under hvilke omstændigheder overgår tilpasning til spænding, spænding til krig og krig til en eller anden form for fred?

For at anskueliggøre dette vil jeg ridse nogle forløbige konklusioner eller grundpræmisser op. En del af disse påstande betragter jeg som samfundsvidenskabelig sund fornuft. Men inden for samfundsvidenskaberne er der tradition for at gentage det indlysende. Derefter drøfter jeg nogle aktuelle problemer og eksempler på etniske konflikter i Østeuropa. Disse eksempler er konflikter, hvor minoritet-majoritet forholdet varierer, eller hvor etniske grupper bruger statens ressourcer. Endvidere omtales etniske enklaver som for eksempel sigøjnere, skabelse af nye identiteter i Østtyskland, statsnationalismens styrke og regionale bevægelers svagheder og etniske partier som midlertidige løsninger.

Nogle grundlæggende præmisser

1. Etniske bevægelser bygger på en kombination af fælles kultur og politiske målsætninger

Fælles kultur, mytologisk begrundet i fælles fysisk afstamning, fælles historiske erfaringer, fælles sprog og religion, danner grundlag for tilhørsforhold til en særlig gruppe. Man formoder, at folk med fælles kultur også har fælles interesser. Interesser, klasse, økonomi, alt andet skal kunne koges ned til fælles kulturel herkomst. Den, som ikke kan se det, betragtes enten som forræder eller som manipuleret.

2. Identitet som grundlag for etniske bevægelser

Etnisk mobilisering baseres på forestillingen om en specifik identitet. Alle mennesker er »noget«. Hvis man er »X«, så kan man ikke være »Y«. Man er aldrig »ingenting«. Hvis man er »blandet« race- eller kulturmæssigt, er det enten grundlag for »splittelse«, eller også er det stof til en ny identitet: Andengenerations indvandrere i Danmark bliver daglig konfronteret med spørgsmålet: »Føler du dig som xx'er eller som dansker?«. Mobilisering af blandede eller nye grupper bliver til en ny »vi«-identitet. I Danmark er det »vi indvandrere« og »indvandrerkultur«. I Jugoslavien, i 1981, var der seks pct. af befolkningen, som betegnede sig selv som »jugoslavere«. Mange af disse var af blandede serbiske-kroatiske ægteskaber. Nu er de blevet til serbere, kroater, sigøjnerne osv.

3. Et folk, en stat-ideologien som grundlag

En af grundpillerne i enhver nationalistisk bevægelse er, at ethvert »folk« burde have sin egen politiske enhed, fortrinsvis et territorium eller en stat. Det betyder, at hvor et område bebos af flere »folk«, skal der gøres noget: Isolation, assimilation, uddrivelse og udryddelse er nogle strategier. Hvis nogle af ens egne lever i en anden stat, skal folket forenes, fortrinsvis ved, at man udvider statens grænser for at indlemme den del af sin etniske slægt, som bor uden for landet. Man gen-

opretter det historiske Stor-Serbien, Stor-Kroatien, Stor-Rusland, Stor-Ungarn, Stor-Bulgarien osv.

Vi har endnu ikke set, at en stat, der er konfronteret med tilstedeværelsen af andre folk inden for sine grænser, frivilligt indskrænker sig sådan, at folket passer til statens størrelse.

Problemet med »et folk, en stat« er, at der ikke er nogen systematisk måde at afklare *hvilket* folk, der fortjener en stat, eller hvor stor staten skal være. I nogle tilfælde er det indlysende, at ungarere og rumænere, for eksempel, taler forskellige sprog og betragter sig som forskellige grupper. Men hvad med de polakker, der insisterer på, at de er tyskere, selv om de ikke kan tysk? Er »belgierne« – franske/flamske? – et folk? Er østrigere? Hvad med sigøjnere, der insisterer på, at de er »jugoslaver« eller »rumænere«? Hvad med »makedonere«, et folk med egen stat, men som i Bulgarien betragtes som »bulgarere« og i Grækenland betragtes som »slavisk talende grækere«.

4. Etniske grupper er konstruerede

At kalde etniske grupper konstruerede betyder ikke, at de ikke er reelle. Det betyder bare, at ingen etnisk identitet er naturlig. Man skal lære, hvem man er. Der skal oparbejdes en etnisk referenceramme, som kan minde folk om, at de er serbere, kroater, danskere. Det gør man ved arkæologi, folkloristik, lingvistik og historieundervisning. Man gør det i skolevæsenet, i hæren, ved ceremonier og på festdage, ved fodboldkampe og i krige. Alle identiteter er kulturelle forestillingsverdener og dermed manipulérbare og foranderlige.

Derfor udspringer de fleste etniske bevægelser fra etniske intellektuelle. Mange af dem er blevet uddannet uden for deres gruppe og i kontakt med repræsentanter fra andre grupper. De forstår betydningen af kultur, men samtidig føler de sig fremmedgjorte i deres egen kultur. Polskhed, danskhed og rumænskhed er intellektuelle konstruktioner, som folk har taget til sig, ofte da disse intellektuelle var i fremmede omgivelser: For 150 siden fødtes de østeuropæiske nationalistiske bevægelser i Paris, Berlin og Zürich. I efterkrigstiden blev den afrikanske nationalisme født af afrikanske studerende ved London School of Economics eller Sorbonne. Og midt i vores egen historie blev den norske nationalisme født blandt nordmænd, der studerede i København.

5. Ingen statsgrænse er naturlig

Ideen om, at hver stat bør have ét og kun ét folk er en utopi. I Danmarks tilfælde forekommer det naturlig, da Danmark var så »heldig« at tabe regioner, hvor der boede markante etniske eller regionale mindretal: Norge, Skåne, Sydslesvig. Men der er intet i vejen for, at Danmark yderligere kunne deles op i mindre enheder: Fyn, Jylland, Bornholm, Nordsjælland, eller indgå i større enheder som Norden eller Stortyskland, eller for den slags skyld i et »United States of Europe«.

De fleste vil nok være enige i, at stater som Andorra, Liechtenstein, Luxemborg, San Marino, Monaco og Vatikanet er »kunstige« og »for små«. Men i dagens Europa, hvor så mange processer er underlagt bredere, internationale påvirkninger, kan man argumentere for, at mange stater er upraktiske: Slovenien, Makedo-

nien, Montenegro, Albanien, Norge, Danmark, Moldova, Estland, Letland, Litauen og Georgien. Hvorfor opretholde disse stater? Der er intet »naturligt« ved deres grænser, da de alle tidligere har været mindre eller større (eller ikke-eksisterende). Alle har haft etniske mindretal enten i blandt sig eller i regionale enklaver.

Sammenfattende kan man sige, at der ingen grænser er for hvor mange »folk«, der kan være, eller hvor lille »staten« kan blive. I dag tales der i verden op mod 4.000 sprog. Hvis man gør ét sprog lige med én kultur, betyder det 4.000 nationalstater. Men FN har kun 170 lande. Der er derfor mange potentielle nationalistiske bevægelser »derude«, altså flere tusinde latente nationalismer.

6. Nationalismen skaber subnationalisme

Statens kunstige karakter betyder, at et folk, en stat-ideologien kan blive gentaget af mindre grupper inden for den samme stat. Nationalismen, der vokser ud af gamle imperiers fald i Europa (og senere i den tredje verden), er i dag blevet til sub-nationalisme. Regioner gentager Europas historie efter 1848. Nationalstaten fødes i mindre og mindre udgaver, ikke i kølvandet på dekadente multinationale imperier, men ud fra andre nationalstater. Efter at Kroatien løsrev sig fra Jugoslavien, for eksempel, var det logisk, at serberne i Kroatien ønskede at gøre det samme. Og at den kroatisk enklave i den serbiske enklave i Kroatien gjorde det samme. Da Georgien løsrev sig fra Sovjet, forsøgte sydosseterne og abkhazerne at løsrive sig fra Georgien. I Moldova ønsker den russiske enklave løsrivelse, og i Baltikum vil det ikke være overraskende, hvis russerne og polakkerne søger en eller anden form for autonomi.

Grænsen for etniske, nationale bevægelser er i hvert fald ikke nået endnu. I Tjekkioslovakiet har vi set begyndelsen til det: Først skulle Tjekkiet og Slovakiet skilles. Men Slovakiet har et stort ungarsk mindretal, der søger selvbestemmelse. Og i det tjekkiske område er moraverne og sileserne begyndt at optræde som selvstændige politiske grupperinger. De tyske bøhmere har også opdaget sig selv.

7. Nationalismens dobbelte karakter

Her kan man igen se nationalismens og den etniske mobiliserings tvetydige karakter: Vi går ind for det, når det drejer sig om selvbestemmelse og mindretalsrettigheder. Vi hylder den sorte nationalist Nelson Mandela. Vi gik helt ind for den baltiske nationalisme i 1989. Men vi fordømmer den serbiske nationalistleder Milosevic, hvis projekt har været at bringe alle serbere sammen i en stat.

Mandelas eller den baltiske nationalisme handler om selvbestemmelse og autonomi, mens Milosevics handler om at bruge nationalisme i statens regi til at undertrykke andre folkeslag.

Denne statsnationalisme har det til fælles med den »gode« selvbestemmelsesnationalisme, at de begge er baseret på ideen om et folk, en stat. »Trussel mod vores folk«, uretfærdigheder begået af andre i den umiddelbare fortid eller nutid, henvisninger til en »gylden fortid« og en »gylden fremtid« (især i en trist nutid) er fælles.

Forskellen ligger i brugen af magtmidlerne, dvs. de instrumenter, man har til rådighed for etnisk mobilisering. Statsligt kontrollerede midler – hær, politi,

fjernsyn, diplomati, adgang til karriere i administrationen – giver den etniske gruppe, der besidder statsmagten, en klar fordel fremfor grupper, der ikke gør det. Især i disse dage, hvor staten i stigende grad er tilbage med sine symbolske funktioner, er en lilleputstat bedre end ingen stat. Statslige redskaber kan bruges og misbruges. Subnationalistiske bevægelser, som sigter mod autonomi, eller som endnu ikke har fået anerkendelse som stater, søger derfor at opnå nogle af disse midler. I Danmark kan man forvente, at færdiggørelsen af Storebæltsbroen vil skabe en Fyns Befrielsesfront. Det vil begynde med, at intellektuelle fra Svendborg og Odense Universitet overtager TV2! Derefter vil de beslægtede Storbæltsbroen. Hær, frimærker og mønt vil komme senere.

8. Fælles kultur eller kulturforskel alene kan ikke bære en politisk bevægelse

For at etnicitet kan virke som mobiliseringsfaktor, må det kobles sammen med andre faktorer – fattigdom, manglende rettigheder, regional isolation, sprogdiskrimination osv. Det er disse forskelle, der giver vitalitet til de etniske forskelle. Omfattende politisk demokrati, økonomisk velfærd, lige rettigheder, forbedrede karrieremuligheder burde derfor tage luften ud af de fleste etniske bevægelser. Tilbage vil der være det »kulturelle særpræg«, men det er næppe tilstrækkeligt. Folkedragten og folkedans i sig selv mobiliserer ikke nogen. Man griner af en fynsk befrielsesbevægelse, netop fordi den indtil nu kun bygger på trivielle forskelle baseret på kultur. I det øjeblik fynboerne kan bevise, at de diskrimineres på grund af deres »fynskhed«, vil folk ikke længere grine. Etnisk mobilisering består i at forbinde disse andre faktorer med gruppens kulturelle egenskaber.

9. Etnisk forskel er ikke i sig selv ensbetydende med etnisk konflikt

Historisk og antropologisk har vi flere tusinde eksempler på, at folk med forskellige kulturelle træk lever sammen. De fleste middelhavsbyer har været multi-kulturelle. Og selv Østeuropa har oplevet etnisk fred mellem tyskere, ungare, rumæner, slaver, jøder, sigøjnere osv. Etnisk forskel kan ikke forklare, hvorfor der har været fred i Østeuropa og andre steder, selv når forskellige grupper har været til stede.

10. Selv etnisk had eller spænding er ikke ensbetydende med, at der opstår etnisk konflikt eller krig

Følelsen af, at andre grupper er underlegne eller truende, giver anledning til forskellige reaktioner: Migration, tilpasning, optøjer, krig eller fredsforhandlinger. En egentlig etnisk krig kræver organisering, propaganda, logistik og påvirkning af den offentlige mening. Psykologiske eksperter spiller en fremtrædende rolle i den jugoslaviske borgerkrig, hvor de er lige så vigtige som lejesoldater, fjernsyn og våbenhandel. Det er vigtigt at se en krig i dens organisatoriske sammenhæng og ikke bare som et udtryk for basale aggressive instinkter. Man kan således forklare, hvorfor europæiske flygtningelejre vrimler med serbere og kroater, som åbenbart ikke har lyst til at slå andre ihjel, fordi de tilhører andre kulturer.

11. Ethnic politics is a kind of politics

Etniske politiske bevægelser har deres mønstre og regelmæssigheder. Etnisk ba-

serede bevægelser tilstedeværelse i Østeuropa skal kunne forklares ud fra samfundsmæssige faktorer.

Disse grundprincipper burde ligge til grund for al diskussion om etniske bevægelser.

Etniske konflikters hverdag

Lad os se, hvorledes disse principper kan anvendes til at forstå nogle aktuelle etniske konflikter. Der er flere måder at klassificere etniske konflikter på. En enkelt klassifikation er baseret på gruppens sammensætning og statens rolle. Således er der fire typer:

1. Etniske konflikter, hvor grupper bor i hver deres territorium

For eksempel den tjekkiske-slovakiske konflikt eller Slovenien-Serbien. Etniske konflikter bliver til territoriale problemer, hvis løsning er løsrivelse. Flertalsbefolkningen, som besidder statsmagten, skal være temmelig stærk for at forhindre denne løsrivelse. I Slovenien forsøgte den jugoslaviske (serbiske) hær at forhindre en sådan løsrivelse. Det forsøg varede kun et par dage. Slovenien blev frit.

2. Etniske konflikter, hvor minoritetsgruppen har deres moderland ved grænsen

Dette er typisk for ungarene i Slovakiet, Serbien og Rumænien, for serbere i Kroatien og Bosnien, for albanere i Kosovo, og nu for russere i Baltikum og Moldova. Minoritetsgruppen opfattes her som en trussel af to grunde: Dels fordi den truer den nye stats interne orden med krav om enten deltagelse eller autonomi, dels fordi den kan virke som 5. kolonne for nabostatens territoriale interesser. Derfor kan etniske konflikter udvikle sig til internationale konflikter. Omvendt kan diplomatiske konflikter mellem to stater skabe interne spændinger mellem flertallet og mindretalsgruppen. Denne type konflikter er derfor de farligste, især når det internationale miljø er ustabil, eller når stormagterne ikke kan enes om en løsning. Krigen i Bosnien og Moldavien og spændinger i Rumænien og Slovakiet er indlysende eksempler.

3. Etniske konflikter, hvor minoritetsgruppen bor som enklave og ikke har moderlandet ved grænsen

Eksempler er tyskerne i Rusland og Rumænien og jøderne i Rusland. Her kan moderlandet, eller andre beskyttelseslande, som USA, gøre sin indflydelse gældende for at forbedre vilkårene for disse grupper, enten inden for landets grænser eller ved at støtte udvandring. Men stærkere pressionsmidler mangler. Alternativt kan man forsøge at ændre situationen ved militært at flytte grænserne. Man laver korridorer. Nagorno-Karabakh, for eksempel, er gået fra at være en armensk enklave, til at være en del af Armenien.

4. Etniske konflikter hvor minoritetsgruppen bor som enklave, dog uden et moderland, der kan forsvare gruppens interesser

Dette er tilfældet med jøderne før 1948, med sigøjnerne i dag, og med flere mindre grupper i Østeuropa og SNG. Disse grupper er særligt udsatte, fordi de

mangler de ressourcer, som en stat er i besiddelse af: Diplomati, international opmærksomhed, emigrationsmuligheder til moderlandet, våben, penge osv. For disse grupper er den eneste hjælp det internationale samfund: CSCE, Strasbourg, Amnesty International, FN osv. Men disse organisationer har ikke de samme midler som stater og kan heller ikke mobilisere en »befolkning« på etnisk basis. En alternativ strategi for disse enklavegrupper er at søge efter en patronstat, for eksempel ved at understrege ubenyttede »etniske« bånd. Dette er tilfældet i Bosnien ved ankomsten af muslimsk hjælp til deres bosniske »brødre«. Det samme er tilfældet med eksilkroaters tilbagekomst til Kroatien ved Tyrkiets tilnærmelser til Azerbadjan og andre centralasiatiske republikker.

Man kan sikkert finde andre måder at klassificere etniske konflikter på, baseret på forskellige bosættelsesmønstre eller sammensætninger. Her skal blot nævnes et par eksempler:

Grupper, der bor kompakt, optræder anderledes end grupper, der bor spredt. I Rumænien, for eksempel, bor en del af det ungarske mindretal samlet, som et flertal midt i landet. Andre ungarene bor blandet med rumænere i byer og landsbyer. Disse har hørt til Transsylvanien, som var under ungarsk herredømme indtil 1919 og refererer derfor til en bestemt historie. Men derudover er der en tredje gruppe af ungarene, kaldet csangoer, som bor i det østlige Rumænien og lever isoleret. De har aldrig hørt til en ungarsk stat.

»Den ungarske minoritet« i Rumænien fremtræder derfor forskellig, alt efter sin bosættelsessituation. De mere militante bor i de kompakte område, mens de mere forsoningsfulde eller »realistiske« bor i de blandede eller overvejende rumænske zoner.

En anden måde at klassificere etniske konflikter på er at se, hvilken modpart den pågældende gruppe forholder sig til. Slovakiet og Makedonien er to eksempler på dette. Slovakiets separatisme har været opfattet som en respons på tjekkoslovakisk dominans i den Tjekkoslovakiske Føderation. Men samtidig bor der i Slovakiet et stort ungarsk mindretal. Den slovakiske nationalisme er derfor gået i to retninger: Udadtil mod tjekkerne, indadtil mod ungarene. Reaktionen mod tjekkerne er »selvstændighed«. Reaktionen mod ungarene er at forhindre *deres* selvstændighed, altså konsolidering. Og det ser ud til, at reaktioner mod ungarene og frygt for Ungarn er lige så bevidsthedsskabende for den slovakiske etniske identitet som konflikten med Prag.

Makedonsk nationalisme ligner den slovakiske i tilstedeværelsen af ydre og indre modparter. Makedonere besidder statsmagten, men landet har serbiske og albanske mindretal. »Makedonskheden« trues af både Serbien, der vil indlemme Makedonien, og det albanske mindretal, der også vil have *sine* rettigheder tilgodeset. Både albanerne og serberne har deres moderlande ved grænsen. Makedonerens løsning er at forbinde makedonskhed med den makedonske stat. Situationen er anspændt, også selv om der tages hensyn til makedonerne i Grækenland.

Statsnationalismen

Kobling af etnisk mobilisering med adgang til statsmagten medvirker til, at folk diskrimineres og dræbes. Andre triste eksempler på denne tendens er de mange

højrebewægelser i Østeuropa, hvor tidligere kommunister træder frem som rabiate nationalister: Slovakiets konflikt med ungarere og Ungarn og de rumænske, kroatiskke, russiske og bulgarske nationalistpartier er nogle eksempler. Den mest fremtrædende af disse røde nationalister er Serbiens Milosevic.

Problemet med det nationalistiske projekt er, at det ikke kan løse disse landes økonomiske og politiske problemer. Nationalistiske partier er dygtige til at få folk til at glemme deres problemer eller finde syndebukke for dem. Disse syndebukke bliver de etniske mindretal, især dem med mindst indflydelse. Men overtagelse af statsapparat kan i sig selv ikke føre til forøget stabilitet eller øget økonomisk velfærd. Hverken de døde serbiske soldater eller Serbiens diplomatiske isolation har gjort Milosevic populær. Tværtimod.

Enklavegrupperne, sigøjnere

De enklavegrupper, som har været mest udsat for nationalistiske overgreb, er dem, der lever spredt blandt befolkningen uden territorial base. Jøderne var det i 1930'ernes Europa, medens sigøjnerne i dag er de meste udsatte. Nationalisterne har ofte støttet i statens mest magtfulde organer, politi, hær osv. De udstødte sigøjnere i samfundets sociale udkant kan ikke tage kampen op mod disse organer. Østeuropa har flere millioner sigøjnere: Mellem 5 og 10 pct. af befolkningen i alle landene er sigøjnere. Flere hundrede tilfælde af grov vold, chikane og uddrivelse af sigøjnere har fundet sted, især i Rumænien, og nu også i det østlige Tyskland. Fler-talsbefolkningen opfatter sigøjnerne både som rige spekulanter, der tjener på andre, og som fattige samfundsnassere, der tigger og stjæler. Sigøjnernes organisationer lider ofte af mangel på ledere eller fragmentering og af sigøjnerenes manglende interesse i eller frygt for at manifestere sig som kulturel gruppe. I Rumænien er der officielt kun 420.000 erklærede sigøjnere. Det reelle tal er nok tre gange højere. Det har ført til, at sigøjnerne er blevet taget under vingerne af mere erfarne etniske partier, i Rumænien således af det ungarske parti UDMR.

Den etniske mobiliserings fremtid

Nye identiteter

Tre tendenser gør sig gældende med hensyn til etnisk mobilisering. Den første er »opfindelsen« af nye etniske identiteter. Det andet er regionale bevægelser, som hopper over staten og appellerer til større organer. Det tredje er brugen af det etniske parti som mobiliseringsredskab.

Nye etniske identiteter ses for eksempel i Tjekkoslaviet, hvor moravere, silesere og bøhmiske tyskere nu gør sig bemærket. Hvis disse grupper havde været stærkere, var Tjekkoslaviet muligvis ikke blevet delt, men var forblevet en konføderation!

Det østlige Tyskland er også stedet, hvor en ny form for tyskhed gør sig gældende. Nye regionale bevægelser vokser op baseret på de nye delstater. Samtidig udvikles den nye Ossi-bevidsthed. Ironisk nok er det Honeckers mislykkede projekt – skabelsen af en særlig østtysk identitet – der nu slår igennem i det østlige Tyskland. Muren fungerede som et samlingspunkt, der overbeviste alle tyskere om, at de var ens.

Ved Murens fald viste de store forskelle sig. Efter den første genforeningsrus er Ossi og Wessis begyndt at opdage, at de egentlig er forskellige – og at de vil forblive forskellige. De stakkels asylsøgere kommer til at fungere som syndebukke. Ossi-identiteten udtrykkes som tyskhed. Men disse drenge, der næppe ved, hvem Goethe var, som går klædt i amerikanske cowboybukser og hører engelsk Heavy Metal, er mindre tyske, end de er europæiske. Ossi-identiteten vil vinde indflydelse i det omfang, Wessis taber interesse for at opbygge det tidligere Østtyskland.

Regionale bevægelser

Regionale bevægelser vil komme til at præge Østeuropa, når den økonomiske udvikling bliver mere markant. De regioner, der enten bliver særlig velstillede (østlige Katalonien) eller særlig oversete (østlige udkantsområder) vil fortolke deres økonomiske og politiske situation i et etnisk (kulturelt) lys. Hver region vil søge at løse sine problemer ved at få sin egen lille stat. De vil søge at hoppe over den eksisterende stat og »komme direkte ind i Europa«. Denne udvikling har allerede fundet sted, dels i Katalonien, dels i Skåne. Spanien og Sverige ses som mindre betydningsfulde end Bruxelles og Strassburg.

Problemet for disse regioner er, at statsdannelse i dag ikke kan løse de problemer, som de tidligere kunne. Afvikling af grænser for kapital og varer, evt. for arbejdskraft, betyder, at udviklingen styres af transnationale tendenser, eller af Verdensbankens bestemmelser. Statens grænser får ingen betydning som beskyttelse. Staten kommer til at opfylde færre af sine traditionelle økonomisk-politiske funktioner. I stedet bliver staten reduceret til at være den kulturbærende institution. Staten kan nu minde os om, at selv om finanspolitik bestemmes i Frankfurt, selv om politiske sager løses i Strassburg, selv om fjernsynsprogrammet er fra Hollywood og selv om bilerne er japanske, så har vi slovenere, slovakere, kroater og moldaver dog »vores eget land.«

Regionale bevægelser, især for de meget rige eller meget fattige stater, kan blive dynamikken i Østeuropa.

Etniske partier som løsning

Den tredje tendens i den etniske mobilisering ser man i organiseringen af etnisk baserede partier. Ungarere i Rumænien og Slovakiet, samt tyrkerne i Bulgarien er eksempler herpå. Rumænske ungarere og bulgarske tyrkere var ganske vigtige i de kommunistiske oppositionsbevægelser. I dag udgør Rumæniens ungarere landets næststørste parti, som er i opposition til den regerende »Fronten til Nationens Frelse«. Den bulgarsk-tyrkiske »Bevægelse for Rettigheder og Friheder« er tungen på vægtskålen i den bulgarske regering.

Men et etnisk parti giver også problemer: Det bygger på den antagelse, at medlemmerne af en etnisk gruppe bør have fælles politiske interesser, at kultur og politik er to sider af samme sag. Det er måske korrekt, når etniske grupper bliver udsat for særlig grov diskriminering og vold. Men såfremt disse problemer forsvinder, opstår der splittelse inden for disse partier. Splittelsen kan komme, fordi den etniske gruppe udvikler interne modsætningsforhold; de »militante« imod de »realistiske«, for eksempel.

Her kan man drage nogle konklusioner angående det største etniske parti, der er begyndt at optræde i Østeuropa; russerne i Baltikum og andre eks-Sovjet-lande. Russerne har umiddelbart nogle interesser, både som statsborgere, der mister arbejde, og som russere, der ikke har fået statsborgerskab og dermed er uden fuld indflydelse. Balterne og andre lande må være storsindede overfor de tidligere herrefolk af to grunde. For det første kan russerne blive en enormt loyal kraft, især hvis den økonomiske udvikling lykkes. De besidder ekspertise og netværk i Rusland, og de har oven i købet valgt ikke at tage tilbage. For det andet kan det give bagslag senere at frarøve russerne indflydelse som statsborgere, dels internt, dels i forhold til Rusland og dens russiske stats-nationalisme. Med andre ord, diskrimination, også mod tidligere »overherrer«, kan ikke betale sig.

Konklusion

Det har ikke været meningen med denne artikel at afdække alle Østeuropas nationalproblemer: Kaukasus (Armenien-Azerbajdan-Georgien), forholdet Ukraine-Rusland, albanerne i Kosovo, anti-semitismen, de små nationaliteter i det nordlige Rusland og muslimerne i Centralasien er bare nogle af de områder, der ikke er blevet behandlet her.

Intentionen har været at vise, hvordan det er muligt at beskæftige sig med etniske konflikter i en samfundsmæssig kontekst. Det betyder, at man ikke ser disse bevægelser som eksotiske. At man interesserer sig for, hvordan etnisk mobilisering finder sted uden at reducere konflikterne til »bare« økonomi eller manipulation. At man betragter fraværet af etniske konflikter (»fred«) som lige så interessant som borgerkrig. På denne måde kan man forestille sig de situationer, hvor etniciteten ikke er afgørende, hvor mobilisering baseret på fælles kultur afløses af mobilisering baseret på politiske interesser. Hvor det etniske afløses af civilsamfundets statsborgerskab. Hvor etnicitet reduceres til det trivielle i stedet for det dødelige. Hvor folk også i Europa kan gå rundt med badges, der siger »Kiss Me I'm Serbian!«.

Det er på denne måde, at vi kan betragte Østeuropas etniske situation – både konflikter og fred – i lyset af det danske samfunds eksotiske træk: Hvor ellers ville tidligere DKP'er være førende talsmænd for bevarelsen af det danske nationale særpræg? Hvor ellers – med 97 pct. af befolkningen etnisk dansk – ville nogle alvorligt føler deres danskhed »truet«? Hvor ellers vil man sætte sit nationalflag på juletræet og forklare denne nationalistiske handling med, at det pynter?

Jo, det etniske er noget mærkeligt noget. Også herhjemme.

Noter

1. Jeg har behandlet Den danske Forenings danskhedsbegreb i to andre artikler om danskhed og fremmedhad (Sampson, 1992a, 1992b).
2. For almen orientering om forholdet i Østeuropa, inklusive minoriteter og etniske grupper, se Dau og Sampson, (1990). Om etniciteten generelt er de mest kendte kilder Gellner, Anderson, Smith, samt Uffe Østergaards nyeste bog.

Litteratur

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso (2nd ed., 1991).
- Bornemann, John (1991). *After the Wall: East Meets West in the New Berlin*, New York: Basic Books.
- Creed, Gerald (1990). »The basis of Bulgaria's ethnic politics«, *Anthropology of East Europe Review*, no. 1, pp. 11-17.
- Dahlhoff-Nielsen, Peter (1992). *Krudttønden Kaukasus*, Gyldendal.
- Dau, Mary and Steven Sampson (1990). *Østeuropas Hvem Hvad Hvor*. Politikens Forlag. (2. rev. udgave 1992).
- Den fysiske Historiker* (1991). »Hinsides Habsburg« om Centraleuropa. *East European Reporter*. Artikler om østeuropæiske forhold skrevet af østeuroperne selv.
- Gellner, Ernest (1983). *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell.
- Helsinki Watch Group. (1991). *Persecution of Gypsies in Romania*, New York.
- Hobsbawm, Eric (1992). »Nationalism in Eastern Europe«, *Anthropology Today*, vol. 8, no. 1, pp. 3-8.
- Krag, Helen og Carsten Pape (red.). *Minoriteter: Østeuropas nye virkelighed*, spec. udgave af »Svantevit«, tidsskriftet af Dansk Slavistforbund, bd. 15, nr. 1-2, Århus. Artikler om Jugoslavien, bulgarske tyrkere, sigøjnere, Baltikum, tyskere i Sovjet og minoritetsbeskyttelse.
- Radio Free Europe Research Reports*. Ugentlige rapporter om aktuelle situation i samtlige østlande og SNG.
- Sampson, Steven (1990a). »Sigøjnere i Østeuropa: fra kultur til politik«, pp. 57-70 i H. Krag og C. Pape, *Minoriteter: Østeuropas nye virkelighed*.
- Sampson, Steven (1990b). De østeuropæiske revolutioner: enden på Sovjetologien?, *Grus*, nr. 31, pp. 9-22.
- Sampson, Steven (1991a). »Vi har altid hadet hinanden. Etniske konflikter i Østeuropa«. *Nordisk Østforum*, nr. 3.
- Sampson, Steven (1991b). »Why do Russians Die for Latvia? Ethnic Conflicts in Eastern Europe«, *Anthropology of East Europe Review*, no. 2.
- Sampson, Steven (1991c). »Sigøjnere i Rumænien«, *Information*, 7. december.
- Sampson, Steven (1992a). »Har antropologer noget interessant at sige om racisme og fremmedhad?«, *Racisme og Fremmedhad*. Oplæg til Institutseminar, Etnografisk Afdeling, Moesgård.
- Sampson, Steven (1992b). »Please: No More Danskhed«, i Uffe Østergård (red.) artikelsamling om danskhed, under udgivelse.
- Sampson, Steven (1992c). »Kan ungarere være gode rumænere? Det ungarske spørgsmål i Rumænien«, i Zsuzsanna Bjørn Andersen (red.), *Ungarn og Ungarere*, særnummer af tidsskriftet »Svantevit«, under udgivelse.
- Schneider, Peter (1991). *Den tyske Komædie*, Vindrose.
- Smith, Anthony (1988). *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford University Press.
- Schöpflin, G. (1991). »Ethnic Problems in Central and Eastern Europe«, *Ethnic and Racial Studies*, Oktober.
- Verdery, Katherine (1983). *Transylvanian Villagers*, Berkeley: University of California Press.
- Verdery, Katherine (1991). *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley: University of California Press.
- Verdery, Katherine (1992). »Hobsbawm in the East«, *Anthropology Today*, vol. 8, no. 1, pp. 8-10.
- Østergård, Uffe (1992). *Europas Ansigter*, Rosinante.